

Ballai Zoltán*

Kolozsvár

A Heidelbergi Káté kéziratos magyarázatai Erdélyben

Heidelberg Catechism Commentary Manuscripts. Abstract

The purpose of this paper is to present and to sum up the results of a historical and theological research into the use of the Heidelberg Catechism in Transylvania. It focuses on those commentaries on the Heidelberg Catechism which have never been printed because of various reasons, but are still in use for almost two centuries in the schools and pulpits of the Church. Most of the manuscripts mentioned in this study – mainly from 17th-18th century – have never been extensively researched. The current analysis aims to classify the various types of commentaries written in different historical circumstances and based on different argumentations. Moreover, it also gives a taste – as it serves as a basis for a broader research – of the colourful insights into the rightly appreciated Heidelberg Catechism and its explanations.

Keywords: Zacharias Ursinus, Heidelberg Catechism, 17th–18th century manuscripts, commentaries (explanations) of Heidelberg Catechism, 17th–18th century Reformed theology.

Hasznos azért felette igen, hogy a Catechismusi tanítás nem csak élő nyelvel, hanem pennával is tanítassék, sőt a könyvnyomtatásnak mestersége által világnak eleiben is botsáttassék.¹

A kátémagyarázat kutatás eddigi eredményei

A Heidelbergi Káté magyarázása szószéken vagy katedrán ma már alig van gyakorlatban Magyar Református Egyházunkban. A kátémagyarázatra, a kátéprédikációra manapság már alig találunk példát egyházi kiadványaink sorában, s talán egy kézen meg lehetne számolni, hogy hány jelent meg az utóbbi száz esztendőben. Igaz, korábban sem jelent meg több kátémagyarázat, de sokat legalább kézzel másolt formában terjesztettek, mert a lelkipásztorok és tanárok századokon keresztül igényelték az újabb kátémagyarázatokat.

* Ballai Zoltán Ferenc (Marosludas, 1977), református lelkipásztor Hodgyában és a kolozsvár-felsővárosi gyülekezetben végzett lelkipásztori szolgálatot. Jelenleg az Apafi Mihály Református Egyetemi Kollégium és Szakkollégium igazgató lelkipásztora és az Erdélyi Református Egyházkerület gazdasági tanácsosa. Doktori tanulmányokat folytat a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen dr. Buzogány Dezső vezetésével.

¹ Szilágyi István: *Az vallásról és az igaz hitnek némely ágazatiról való tracta.* 1746.

A Dunántúli Református Egyházkerület követendő példát mutatott, amikor 1963-ban körlevél útján kérte a lelkipásztorokat a gyülekezetek tulajdonában lévő Heidelbergi Káték és kátémagyarázatok felmérésére.² Tudtommal eddig még nem készült pontos felmérés olyan tekintetben, hogy Románia³ köz- és magánkönyvtáraiban hány és milyen kiadású Heidelbergi Káté és Kátémagyarázat lelhető meg. Egy ilyen felmérés nálunk is hasznos lehetne az egyház és a teológiai tudomány szempontjából, hiszen ez is a mi örökségünk és szellemi tulajdonunk, ezért a mi felelősségünk legalább számon tartani és elkerülni a korábbi nemzedékek mulasztását, akik félretették és majdhogynem elfeldték magát a Heidelbergi Kátét is.

A kátétanítás kezdetei a magyar református egyházban és kezdeti módszereinek rövid történeti áttekintése

1590 és 1660 között a Károli-Biblia csupán négyszer jelenhetett meg magas ára miatt, a Heidelbergi Kátét viszont magyar nyelvterületen huszonnyolcszor adták ki magyar, latin vagy román nyelven. Ez a tény önmagáért beszél. Nem mintha a református hitre tért hívek többre tartották volna a hitvallási iratot a Szentírásnál, hanem azért, mert egyrészt meg voltak győződve arról, hogy az teljes egészében összecseng a Bibliával; másrészt a gyülekezeti tagok és lelkipásztorok ezt jóval kisebb áron szerezheték be maguknak. Alstedius is ilyen értelemben nevezi a Heidelbergi Kátét „Kis Bibliá”-nak.

A Heidelbergi Káté a dordrehti zsinaton emelkedett egyetemes hitvallási rangra, mivel ez *Isten igéjével mindenben megegyezik, tehát az igazhitű keresztyén tannak nagyon pontos összefoglalása.*

A zsinat az iskolai oktatásban három fokozatot állapított meg: 1. a legkisebb növendékeknek meg kell ismerniük a hitélet elemeit: az Apostoli Hitvallást, a Tízparancsolatot, a Miatyánkot, sákramentumokat, egyházfegyelmet és imádságot; 2. a serdülőknak a káté rövidített változatát kell elsajátítaniuk; 3. a felsőbb osztályokban pedig meg kell tanítani a teljes kátét. Ugyancsak elrendelik, hogy az ifjúság is legyen jelen a kátémagyarázatos istentiszteleteken, továbbá, hogy a lelkész és egy presbiter vezetésével építő beszélgetések tartassanak a hitvallás főbb ágazatairól.

Magyar nyelvterületen már a dordrehti zsinat előtt életbe léptették a kátémagyarázó és tanító istentiszteleteket.⁴ A Gönci Zsinat (1566) így rendelkezik:

²Ld. Békefi Benő – Kádár Imre: Egy tervbevett dunántúli Heidelbergi Káté kiállítás előkészítése... In: *Református Egyház* 1963/7, 168.

³Itt szándékosan mondok Romániát és nem Erdélyt, ugyanis kutatásaim alapján került felszínre az, hogy a román hatóságok némely 1700 előtti kéziratot Bukarestbe szállítottak, a Román Akadémia (központi) Könyvtárába. Legalábbis ez a hivatalos válasz a megyei állami levéltárakban már nem található kéziratok sorsáról.

⁴A vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteletet már a Heidelbergi Káté megjelenésének évében (1563) gyakorlattá teszi Heidelbergben, és 1566-ban már Amszterdamban és több más németalföldi gyülekezetben is bevett gyakorlattá válik.

„V. Az apostoli hitvallást és Úri imádságot kátészerűen kell magyarázni [...]”⁵

A Debreceni Zsinat (1567) az ún. *Nagyobb Cikke*ekben ezt fogalmazza meg:

„53. A kátét, azaz a hitformának, úri imádságnak és tíz parancsoltnak összevont és rövid magyarázatát fenn akarjuk tartani az egyházban, hogy legyen az bevezetés a tökéletesebbekre is.”⁶

A Felső-Magyarországi cikkek (1595) pedig ezt tartalmazzák:

„10. A kátét tanítani kell, még pedig mindenütt egyet és ugyanazt: A kátét nem kell elhagyni, hanem az ifjakat naponként szükség a keresztyén hit alapigazságaira oktatni, a.) hogy minekutána téjjel megalégítettnek szilárdabb eledelt is megbírhassanak. b.) Még pedig mindenütt egy és ugyanazon kátét kell tanítani, nehogy a lelkipásztor változásával a tudomány és oktatás alakja is megváltozzék, a hallgatók világos kárára.”⁷

A Borsod–Gömör–Kishonti cikkekben (16. század vége) a következők állnak:

„10. Az egyházban a gyermekekről és ifjakról is gondoskodni kell. Azért a káténak, apostoli hitformának, úri imádságnak és a tízparancsoltnak összevont és rövid magyarázatát fenn kell tartani, s a nyilvános gyülekezésben a szokott órákon és időben elő kell adni az egyházakban. Elsőben a Batizi azután a Siderius kátéját kell tanítani.”⁸

A Tasnádi Zsinat (1597) ilyen vonatkozású határozata így hangzik:

„2. Elhatározza a sz. zsinat, hogy a kátét az ifjúságnak az idők és körülmények tekintetbe vételével a szabott órákon szorgalmasan tanítani kell.”⁹

A 17. században, a marosvásárhelyi Ruber-féle törvényektől kezdve a Geleji-kánonokig mindegyre felhangzik ez a követelmény.

„1. Először is az egyház valamennyi szolgája a hit tételeit – az alaptételek és a keresztyén tanítás pontjai szerint egyaránt –, gondosan és a legnagyobb egyetértséssel, hűségesen megőrizték és szent esküvessel megerősítették. [...]”¹⁰

8. A Kátét, amely bevezetés a keresztyén tanításba, nyilvános istentiszteleten adják elő a szokásos órában és alkalommal, az ifjúság képzésére. Hasznos lenne mindenütt megőrizni az egységes szövegét – az apostol e mondása szerint: az egészség beszédeknek példáját megtartsd, amiket éntőlem hallottál

⁵ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1881, 443.

⁶ Uo. 586–587.

⁷ Uo. 712.

⁸ Uo. 725.

⁹ Uo. 733.

¹⁰ Marosvásárhelyi Zsinat, 1606. Ld. Bod Péter: Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762. Kolozsvár 1999, 32. „Principio omnium ecclesiar[um] ministri analogiam fidei in fundamento et praecipuis doctrinae christianae articulis pro zelo et summo consensu fideliter retineant, atque sacramenti juramenti confirmant.”

[1Tim 1,13], – nehogy megzavarodjék a tanulók zsenge elméje az altérő szavak és mondatok miatt.”¹¹

„1. A szász Kapitulumokról. Mivel a két kapitulumbéli sajiói és tekei szász atyánkfiai ekkeddiglen a szent ministeriumban majd remissiorban voltak, hogyszem mint kívántatott volna [...]. Comuni consensu végeztük, hogy ennek utána ők is aszerint adminisztráljanak az ekklésiában, mint mi, úgy hogy vasárnap kétszer, délylest concio után katechizáljanak, hétfőn, kedden precest instituáljanak, szeredán, pénteken viszont predikáljanak.”¹²

A konfirmáció előkészítő mozzanatai közül Magyarországon általános volt a kátémagyarázó és -tanító istentisztelet gyakorlata. A kátétanítás anyaga a gyermekeknél „a keresztyén tan főbb fejezetei, a körösztýénségnek fundamentomi”, áttérőknél „a keresztyén hit elemi ismeretei” voltak. A dordrechi zsinati végzések szellemében a Heidelbergi Káté két formáját tanították az iskolákban (Gyulafehérvár 1634,¹³ Debrecen). Ezt a 66 kérdésre leegyszerűsített és átdolgozott kátét¹⁴ Szenczi Molnár Albert adta ki „az kisedeknek könnyebbségekre... egy néhány imádságokkal egyetemben”. Nagy teret hódított a Heidelbergi Káté hatása alatt készült Siderius-féle káté (Debrecen 1597),¹⁵ amely főleg a tiszántúli területben terjedt el, és 1785-ig több rendben is kiadták.

A 17. század elején, tizenöt évvel a Dordrechi Zsinat után Samarjai János a következőket írja a katekizációról és annak anyagáról (1636):¹⁶

„I. Az Isteni szolgálatnak harmadik részét foglallyuk az ő szent igéjének tanulásában, mellynek két féle tanétása vagyon: Első a Catechizálás, avagy a körösztýéni hitnek fundamentominak magyarázattya. Második, a derék predikállás, melly a körösztýéni tudománynak, a szent írásokból való béveb tanétása.

II. Tanéttyuk azért a Catechismust, avagy a körösztýénségnek fundamentomát (melyben épittetik a derék körösztýéni tudomány) a régi Anyaszentegyháznak

¹¹ Nagyenyedi Zsinat, 1624. Ld. Bod Péter: *i. m.* 33. „VIII. Catechismum, qui est Isagoge ad Christianismum, in coetu publico usitatis horis et temporibus ad formandam juventutem proponant. Utile autem fuerit unam certam formam ubique retinere juxta illud Apostoli. Formam habe sanor[um] verbor[um], quae a me didicisti, ne diversitate verborum et sententiarum tenera discenti[um] ingenia turbentur.”

¹² Uo. 39.

¹³ Alstedius, Joh. H.: *Catechismus Religionis Christianae compendiose propositus* [...] Gyulafehérvár 1634. A 77 kérdés-feleletből álló katekizmust a szakirodalom *Alsted latin kiskátéj*ként ismeri. Alsted a gyulafehérvári akadémia tanára volt 1629-től, Bisterfeld Joh. Henrich és Piscator Philipp Ludwig mellett. A külföldről hozott tanárok azt kérték a gyulafehérvári Collegium Academicumot alapító Bethlen Gábortól, hogy a Kollégiumban felállítandó nyomda elsőként a Heidelbergi Kátét nyomtassa ki.

¹⁴ *Kis Catechismus*. Herborn 1607, Hanau 1608, Oppenheim 1612.

¹⁵ *Kised gyermekeknek való katechizmus, azaz a keresztyéni hitnek fő ágazatairól rövid kérdések és feleletek által való tanítás*. Debrecen 1597.

¹⁶ Samarjai János: *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremoniaköjkeiről és rend tartasokrol való könyvetske*. Lőcse 1636, 45–47. (*Az Catechismusról, avagy, a körösztýénségnek fundamentomiról* című fejezet.)

szokása szerint: mert így olvassuk az O'Testamentombéli írásokban, hogy az együgyűeknek és az ifjaknak elméjükhez szabott tanuságok volt az öregektől. [...]

III. Midőn Catechismusra szoktattuk a kisdedeket, és az öreg együgyűeket legelőször is a Mi-Atyánkra tanéttuk őket. [...]

IV. A Mi-Atyánk után tanéttuk az együgyűeket az Credora, az az, a körösztényi hitnek vallására, melyben idvösségünkre való derék dolgok vannak; a mint mindenik igéből és ágazatiból ki tetzik, mellyek a szent írásban szerte szélyel vannak megirattatván, a Hiszek egy Istenben peniglen rövideden be foglaltattanak a szent Apostol által.

V. Tanéttuk ennek utána az együgyűeket a Tíz parancsolatra, mellyet az Isten kötött egy rövid sommában, és Moyses annál rövidebbé, mellyet idvözítünk is javallot volt. [...]

VI. Tanéttuk ennek utánna a szent Sacramentomoknak is titkos tudományát, melyről szent Pál Apostol azt mondgya, hogy az is fundamentom [...].”

Ugyanebben a fejezetben szól Samarjai arról, hogy kiket kell tanítani:

„Egynéhány rendbéli embereket szoktunk penig tanítani a körösztényiségnek fundamentomira, 1. A pogányságból megtérőket, mind öregeket s mind kicsinyeket 2. Sidokat, 3. A körösztény emberektől származott kisded gyermekeket a mint Isten parancsolta, hogy a fiakat, leányokat tanétsuk, 4. Az együgyű öreg embereket, a mint Sz. Pál szolot a Corinthusbelieknek és a Sidoknak is [...].”¹⁷

A kátétanítás módszere állandóan napirenden volt, amint az a zsinatok határozataiból is kitűnik. Már maga az a tény is, hogy a pfalzi mintára a kátét egyszerűbb, rövidített alakban adták ki és fokozatosan haladtak annak teljes megtanulása felé, gondos pedagógiai érzékre vall. Amikor pedig Keresztúri Pál közbevetett, eszméltető kérdéseket is felvett az eddigiek mellé, ez annak a jele, hogy a betanításon túl a magyarázás és az elmélyítés is bevett szokássá lett.¹⁸ De míg Keresztúri Pál főként a katolicizmussal szemben kívánja megerősíteni növendékei hitét, addig Medgyesi Pál¹⁹ arra fektet hangsúlyt, hogy személyessé tegye a tanoncok hitét, s ezért utasításokat ad a kereszthordozásra, a rendszeres imaéletre, az igével

¹⁷ Samarjai János: *i. m.* 48.

¹⁸ Pl. az 1. kérdésnél: „Micsoda tenéked egyetlen egy vigasztalásod életedben és haláloedben? Ez hogy, akár élünk akár hallyunk, az Ure vagyunk [...]. Micsoda a keresztényi vigasztalás? A bünbocsánat felől való bizodalom, mely lészen kegyelemből egyedül az Christus érdemejért.” Ld. Keresztúri Bíró Pál: *Csecsemő Keresztýen, melyet az Tekintetes és nagyságos Urak, az Rákoczi György és Sigmund Istennek segítségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkkel, dicséretesen és igen boldogul elmondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában biztonságot tennének, mellyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani [...].* Fejér Varat, 1638 (A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában fellelhető példányba – jelzete RMK 257 – valaki egy román nyelvű zsolnárfordítást írt be a 18. század elején.)

¹⁹ Medgyesi Pál: *Lelki A-Be-Ce az Christus Oskolájában az alsó Rendben bé állatandó Tsetsemökének Közönségesen; Kiváltképpen penig az méltóságos kegyes Fejedelem-Aszszonyinak Lorantfi Susannanak, approbb Tseledgyenek hasznokra. Edgy Istenfélő tudos Ánglus Tanétónak Irásából fordittatott [...].* Gyulafehérvár 1645.

való táplálkozásra, az egyházi és társadalmi körökben tanúsítandó viselkedésre. Keresztúri Pál, Medgyesi Pál és követőik egyaránt vallják, hogy a káté csak eszköz a Szentírás és az abban közölt kijelentés megismeréséhez, ezért a folytonos bibliaolvasás nélkülözhetetlen a káté elsajátítása alatt és az után is.

Végül a Szenczi Kertész Ábrahám által kiadott Heidelbergi Káté (1652)²⁰ a dordrechti zsinat szellemében ad részletes utasítást arra, hogy miként kell a tanulók három „classis”-át oktatni, hogyan kell elsajátítani a nagy hitigazságokat a szó szerinti betanulással, a Szentírás bizonyításával és az e célra kiválasztott kérdésekkel.

A 17–18. századi kátéoktatásnak fontos aspektusa volt, hogy a legtöbb tanító Ursinus Zakariás kátécommentárja alapján végezte a katekézist. Ursinus ezt vallja a katekéziszről:

„A katekézis, a keresztyén tudománynak a tanulatlanok felfogásához alkalmazott magyarázata és ismétlése: megszerkesztve a prófétai és apostoli írásokból s biztos kérdésekbe foglalva, azaz a prófétai és apostoli tanítás kivonata, amit a kevésbé tanultaknak élő szóval adunk elő s tőlük megköveteljük.”²¹

Szintén érdemes szem előtt tartanunk Ursinus Zakariás tanácsát a katekézis céljáról:

„A tanítás célja a mi vigasztalásunk és idvességünk. Az idvesség a legfőbb jó élvezetében áll. [...] A legfőbb jó az, aminek birtokában boldogok, hiányában pedig boldogtalanok és nyomorultak vagyunk. [...]”

A cél az, hogy erős vigasztalásunk legyen az életben és a halálban. Mert Isten az egész mennyei tanítást ezért tette nyilvánvalóvá s nekünk is leginkább ezért kell azt tanulnunk. A lényeg az, hogy hit által a Krisztusba vagyunk beoltva, s Krisztus által az Istennek kedvesek a vele megbékültek, úgyhogy ő gondot visel ránk és megtart örökké.”²²

Végül pedig meg kell említenünk azt is, ugyanis ez különösképpen témánkba vágó, hogy sok fennmaradt kátémagyarázat teológushallgatóknak, lelkészjelölteknek készült. 1646 óta a Heidelbergi Káté szimbolikus könyvünké lett, s ez szükségessé tette azt, hogy ezzel tudományos szinten foglalkozzanak. Ez főleg az ellenreformáció idején vált gyakorlattá teológiai katedrákon, s nem utolsósorban akkor, amikor Habsburg nyomásra a Heidelbergi Káté az iskolák falai közé szorult.

²⁰ *A keresztyén vallásra rövid kérdésekben és feleletekben tanító Catechesis* [...]. Várad 1652.

²¹ *Corpus doctrinae Orthodoxae, Sive Catechetarum Explicationum D. Zachariae Ursini Opus absolutum / D. Davidis Parei Opera extrema recognitum, Nunc autem emendatius & auctius Cum Indice Triplici Vno Capítum sine locorum Theologiae, altero rerum & verborum Tertio locorum Scripturae explicatorum.* Rhodius, Heidelbergae 1616. Magyar fordítását ld. Ballai Zoltán: *Theologia catechetica*. II. lelkészképesítő vizsgadolgozat. Kézirat II. 2004, 16.

²² Uo. 35.

A kátémagyarázatok osztályozása és meghatározása

Amint már hallottuk, a teológiai szakirodalom nem volt bőkezű a kátémagyarázatok tekintetében, ebből kifolyólag – legalább is tudtommal – szempontok szerinti osztályozása még nem készült, s így az általánosan bevett terminológia is hiányzik a szakirodalomból. Ezért megkíséreltem a kátémagyarázatok osztályozását a kutatásaim során fellelt 21 kéziratot kátémagyarázat alapján, figyelembe véve azoknak feldolgozási módszereit, ugyanis ennek hiányában elvesztődnének a szavak útvesztőjében, s emellett mindig meg kellene magyarázni, hogy a tárgyalt kátémagyarázatok milyen jellegű elveket követnek. Kutatásaim eredményeként a következőket sorolhatom fel:

1. egyszerű kátémagyarázat, a Heidelbergi Káté 129 kérdés-felelete alapján;
2. egyszerű kátémagyarázat a Káté 52 úrnepje (ún. Dominicák) szerint, amely a leginkább követi a legjobban az Ursinus-féle kátémagyarázati stílust;
3. egyszerű kátémagyarázat gyermekeknek, a kérdés-feleletek vázlatos áttekintésével;
4. részleges kátémagyarázatok, különböző alkalmakra és témához kötve;
5. prédikációk a Káté alapján, textus nélkül;
6. prédikációk a Káté alapján, bibliai textussal, ezek az ún. *sermonibus explicata* magyarázatok, amelyre Philipus Lambergius²³ már 1620-ban példát adott;
7. elmélgedések, értekezések a Káté fonalán;²⁴
8. annotált kátémagyarázatok rövid, pár soros magyarázó mondatokkal.²⁵

Nagy Barna „fundamentumok”-nak nevezi a felosztás 3. pontja alatt álló kátémagyarázatot (egyszerű kátémagyarázat gyermekeknek). Ezek tulajdonképpen tankönyvek a szó legszorosabb értelmében, természetesen a kérdések-feleletek formájában és a Heidelbergi Káté hollandiai, rövidített tartalmú kiadásai alapján készültek. Véleményem szerint annyiban tekinthetők kátémagyarázatoknak, hogy – szem előtt tartva a gyermekek befogadóképességét – kibővítenek, esetleg átfogalmaznak egy-egy kátékérdést, illetve körülírják és megmagyarázzák a nehezebben érthető fogalmakat. Ilyenek nálunk is megjelentek, sőt kéziratban is maradt egy-egy ilyen példány. Azt viszont nem tudtam megfejteni, hogy Nagy Barna bibliográfiai jegyzéke miért csak 1828-ig követi ezeknek sorát. Mivel ezek nem kapcsolódnak szorosán témánkhoz, itt csupán lábjegyzetben sorolok fel néhány olyan kátémagyarázatot, amely nem lelhető fel Nagy Barna bib-

²³ Lambergius, Philipus: *Catechesis Religionis Christianae quae in Belgii et Palatinatus Ecclesiis docetur, sermonibus LII. explicata* [...]. Hanoviae 1620. Eddig három példányát leltem fel az erdélyi könyvtárakban, s úgy látszik, eléggé népszerű volt a kátémagyarázók körében.

²⁴ Ld. pl. Sibelius Casparus: *Meditationes catecheticae, in quatuor partes divisa, quibus capita religionis christianae in Catechesi Palatino-Belgica comprehensa et tradita, secundum theoriam et praxin, perspicue exponuntur, atque a calumniis et cavillationibus adversariorum ac inprimis a considerationibus Remonstrantium nervose vindicantur. Praemissa sunt Prolegomena et Paralipomena quaedam catechetica*. [...] msterdam 1646. (Első kiadás.)

²⁵ Ld. pl. Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam, in usum studiosae Juventulis*. Kézirat.

liográfiájában.²⁶ A jövőre nézve ezeket is fel kellene dolgozni, annál is inkább, mivel nyomtatott, illetve kéziratos változatai feldolgozatlanul hevernek könyvtárainkban.

Mindezen kátémagyarázatoknak alapja, mintája, forrásműve majdnem minden esetben a Pareus David szerkesztésében megjelent Ursinus-féle kátémagyarázat, amelyet a hűséges „tanítványok” mindegyre kiadnak külföldön, valamint a 17. század elején megjelent más kátémagyarázatok, például a következő szerzőktől: Drusius Johannes, Alting, Anhorn Barthold, Philippus Lambergius, Lubbertus Sibrardusé, Sibelius Casparus stb.

Visszatérve, már első ránézésre megállapíthatjuk, hogy a fentebbi nyolcas felállítást négy típusra szűkíthetjük, éspedig: katedrán (tanteremben) elhangzott kátémagyarázatok (1, 2, 4), szószéken elhangzott kátémagyarázatok (5, 6), „olvasásra szánt” kátémagyarázatok (7) és végül kézikönyvszerű kátémagyarázatok (8).

Az első két kátémagyarázati módozat (1, 2) között az az eltérés, hogy egyes szerzők külön-külön tárgyalják a Heidelbergi Káté minden kérdését, mintha nem lenne közöttük „összefüggés”, azaz, hogy mindeniknek eleje és vége van. Továbbá: a 129 kérdést egyenként magyarázó szerzők sokkal aprólékosabban foglalkoznak a szöveggel és a benne megfogalmazott hitigazságokkal. A rövid bevezető rész után egyenként következnek a kérdések, tehát nem vasárnaponkénti csoportosításban. Minden kérdés magyarázata summázással kezdődik, amely után kérdés-felelet formában következik a téma kifejtése. Az első kérdés kapcsán itt oldalakon át olvashatunk arról, hogy mi a vigasztalás, miért kezdődik éppen ezzel a katekizmus, hogy a második kérdés magyarázata most már a bűn és nyomorúság, a megváltás és hálaadás szempontjából tárgyalja újból a vigasztalást.²⁷ Mindkét variáns szerzői Ursinust követik, mert ő is kérdésről kérdésre építi fel kátémagyarázatát, viszont ott, ahol a tartalom megköveteli ezt, külön fejezeteket iktat be. Például az 54. kérdés kapcsán beilleszti *Az Istennek eleve elhatározásáról (De aeterna Dei praedestinatione)* című fejezetet, amelyben kilenc alegységben ad választ a következő kérdésekre: 1. *Van-e eleve elhatározás?* 2. *Mi az eleve elhatározás?* 3. *Melyek az eleve elhatározás okai?* 4. *Melyek az eleve elhatározás következményei?* stb. Ezt a fejezetet azért említem meg példaként, mivel egyesek azt tartják, hogy a Heidelbergi Kátéből kimaradt a reformátori predestinációtan. Ursinus magyarázási módszeréhez tartozott az is, hogy pontokba szedve

²⁶ Keresztúri Bíró Pál: *Keresztényi Hitnek fő Ágazatának Fundamentomi: melyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bocsáttattak; mostan pedig a Kisdedek épületekért Magyar nyelvre fordítottak.* Váradon, 1654-ben.; *Bevezetés a Hitvallás fundamentominak esmérétébe, melyet írt egy atya szeretett fiának számára.* Kolozsvárt, 1827, 1835.; *Fundamentomi a keresztyéni hitnek fő ágazatának, melyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bocsáttattak: annak utána, a kis-dedeknek épülesiükre. Magyar nyelvre fordítottanak.* Kolozsvárt S. Pataki József által, 1753.; Látzai József: *Kisdedek katekizmus, az-az a keresztyén hit s kegyességnek fő ágazatai. Együgyű kérdések s feleletekbe szedve, kisded tanulóknak számára.* Kolozsvár 1829 (5 kiadást ért meg), Marosvásárhely 1843.

²⁷ Ld. pl.: Pósházi János: *Igazság Istábjá.* Sárospatak 1669.

fogalmazta meg a lehetséges ellenvetéseket, majd leírta ezeknek cáfolatait. A magyarázók szívesen alkalmazták ezt a módszerét is.

A katedrai kátémagyarázat

A katedrai kátémagyarázatok leginkább az iskolák felsőbb osztályai vagy specifikusan a lelkészjelöltek számára készültek (hangzottak el), s legtöbbjük kéziratban maradt fenn valamelyik tanítvány jegyzetelésében, de az is megtörtént, hogy a tanár kérte magyarázata lejegyzését, amint ez Pósa-házi János (1684) vagy Kaposi Juhász Sámuel²⁸ kéziratából is kitűnik. Ursinus kommentárjának második kiadásából pedig a következőket tudhatjuk meg Pareus David előszava alapján:

„[...] Ursinus a Katechézis magyarázatait nem írta le s nem is diktálta le. Nem hogy azok valaha is kiadattak volna, hanem a sok évi ismétlések elterjedtek s a szorgalmasabb tanulók hamarosan, sőt néha lopva leírták (mert Ursinus azt akarta, hogy minden a lelkekbe legyen leírva s ne a papírra), végül különböző módokon megsokasodtak.”²⁹

Némely kézirat jegyzetelője még ilyesmit is megörökített egy-egy úrnapi magyarázatának végén: „Lecke vége. Ámen.” Arra is van példa, hogy a diák szó szerint rögzíti a tanár szavait:

„Mínt hogy azért minékünk is a szándékunk, hogy ha lehet LII. Letzkékben e Catechismust által tanítsuk, vegyük fel e mostani órán az első Úrnapiját.”
A Meny Orszagnak első grádictsára már fel-léptünk. Következik a 2dik ebben a XIIIdik kérdésben, ahol öt dolgok vannak [...].”³⁰

A „katedrai” kátémagyarázatok jellegzetes vonása még az is, hogy nem közlik a Heidelbergi Káté szövegét. Ennek okát Szilágyi István fogalmazza meg kátémagyarázatában:

„[...] ma is lássuk azt, hogy akik Catechetica Predikatziokat mondanak a Tempomban azok többire kérdések és feleletek nélkül szokták tanítani a Gyülekezetet. Így szintén én is mostan, mint hogy nem gyermekek előtt teszem Catechetica leckémet, hanem theologus Deákok előtt, nem lépem arra ki, hogy elmondott letzkéimet (revocállyam) kérdések és feleletek által előkérdezzem hallgatóimtól.”³¹

²⁸ Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje, azaz A Palatina vagy a Heidelbergai Katechismusnak olyan világos, rövid kérdésekben és feleletekben való Magyarázattya, mellyel, mint egy Abécé által, az Isten, a Próféták Apostolok és az Evangyelisták által, kijelentett titkos akaratajának (:Beszédének:) kevés munkával való megértésére, és az Idveségről való mélyleges Tudományban való öregbülésére tanítatnak, az idővel és értelemmel Tsetsemők.* [h. n., é. n.]

²⁹ *Corpus doctrinae Orthodoxae*, 4 (Pareus előszava az 1616-os kiadáshoz).

³⁰ Szilágyi István: *i. m.* 165.

³¹ Szilágyi István: *i. m.* 132.

Ezzel szemben minden kátémagyarázatban ezzel a latin vagy magyar rövidítéssel találkozunk a nehezebb kérdések tárgyalásánál: „vide Cath.” vagy „lásd a Catech.” Sőt ilyenekkel is: „vide auctorem” vagy „Lásd a kérdés alatt a Locuscokat” és „Vide Ursinum”. A kutatók különben már megállapították, hogy a kátémagyarázatok közül egyedül Keresztúri Pál: *Csecsemő Keresztýén* [...] írása közli a Heidelbergi Káté teljes fordítását,³² igaz, ez sem az ő fordítása, hanem az előző fordítások (Huszár és Szárászi) ötvözése.

A szószéki kátémagyarázat

A nemzetközi szakirodalom a szószékről elhangzó kátémagyarázatokról beszél a legtöbbet. Hasznosságuk kérdése újra és újra felmerül az egyházi fórumokon és szakemberek összejövetelein. Noha a Romániai Református Egyház *Kánonja* (1999) előírja a lelkészeknek a kátémagyarázatos alkalmakat,³³ manapság mégis nagyon kevesen gyakorolják ezt. Ám a 2000-tól érvénybe léptetett Istentiszteleti Rendtartás elődjével ellentétben már nem rendelkezik a vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteleti alkalom felől. Hogy ezt kifejejtették-e, akárcsak a bűnbánati istentiszteleti alkalmak rendjét, nem tudom, azt viszont igen, hogy a gyülekezetek igényelnék ezt, mert hiányát érzik, hasznosságáról (ezt tapasztaltam 2002-ben a Hodgyai Református Egyházközségben, majd 2010-ben a Kolozsvár Felsővárosi Egyházközségben tett egész éves vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentiszteleti szolgálataimban), módszereiről pedig manapság is sokat beszélnek az egyházban, habár a lelkészek úgy vélekednek, hogy ez idejétmúlt irat stb.³⁴

Nagyon érdekes, hogy az, amihez református egyházunk közel 400 éven át ragszkodott, milyen hamar kikopott a köztudatból. Ha a már felsorolt zsinati végzéseket nézzük, kiderül, a zsinat mindig szigorúan előírta az ilyen jellegű istentiszteleti alkalmakat. Hasznosságukat nem a történelmi hagyomány ápolásában látták (emellett manapság sok pro- és kontra vélemény fogalmazódott meg), hanem abban, hogy ez értelmet ad a keresztyén nevünk mellett álló *református* jelzőnek.

A szószéki kátémagyarázatok tehát kétfélek: bibliai textuson, illetve a káté kérdés-feleleteire alapulók. Szilágyi István előbb idézett mondataiból is kiderült, hogy egyes lelkészek csak utalnak a kátékérdésekre, mások meg azt veszik fel alapnak. Az viszont biztos, hogy az egyházban az a szószéki kátémagyarázat honosodott meg jogosan, amely a Szentírásból felvett alapigére épül, ugyanis minden prédikációnak bibliai igén kell alapulnia, különben az nem lenne ige-

³² Czeglédy Sándor: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig* = Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965.

³³ 34. §. „A lelkészeknek [...] mind bibliai és kátémagyarázatainak egyházunk hitvallása szerint a keresztyén vallásos érzületet építőknek, a hitbeli meggyőződést erősítőknek kell lenniük.”

³⁴ Az Erdélyi Református Egyházkerületben 1939 novemberében tették kötelezővé a gyülekezetekben a Heidelbergi Káté rendszeres magyarázatát.

hirdetés. Ez a Heidelbergi Káté gyülekezeti jellegéből fakad, ugyanis erre mutat még az is, hogy „születési” helyén, Heidelbergben, a fejedelemség egyházközségei által elfogadott istentiszteleti rendben, az ún. *Pfalzi Egyházi Rendtartás*ban (1563 novemberre) pontosan középen helyezkedik el a keresztségről és az úrvacsoráról szóló részek között. Fontos és érdekes az, hogy ebben a Heidelbergi Káté teljes szövegét közlik, ez pedig arra utal, hogy a Heidelbergi Káté az egyház hivatalosan elfogadott hitvallása, viszont nem önmagában van értéke a reformált egyházban, hanem szerves része a reformált gyülekezetek istentiszteleti „ékes rendjét” szabályozó rendtartásának. Karl Barth a következőket mondja erről:

„A Heidelbergi Káté nem különálló elmékedések könyve, hanem már külsőleg is, szervesen beépül az istentiszteleti rend középpontjába [...]. Ebben kifejezésre jut, hogy ezen a helyen, a keresztség és az úrvacsora között, az embernek csak egyetlen vigasztalása van, mégpedig az, amelyről az alapvető első kérdés beszél, továbbá itt, e helyen mindenki felszólítást nyer, hogy e vigasztalással magára nézve számot vessen. E kettőt, magát a vigasztalást és a vele való leszámolást nem lehet egymástól elválasztani. Nincs megvigasztalt élet a vigasztalás ismerete nélkül, és nincs igaz ismeret a megvigasztalásról, ha azt az élettől függetlenítjük.”³⁵

A tan és az istentiszteleti élet rendje szétválaszthatatlan egységet alkot, s ebben a formában a Heidelbergi Káté a két sákramentumnak, de az egész istentiszteletnek mértékadó és irányító eszköze (normája). Hasonlattan: a káté az a mécses, amely a világító szövétneket, Isten kijelentett igéjét tartja a hívek elé, hogy azok világosságban járjanak minden életmegnyilvánulásukban. Normát mondtam, mert például a rendtartás előírja a keresztséggel kapcsolatban a szerzetési ige magyarázatát, és pedig a Heidelbergi Káté keresztségről szóló tanítása alapján. A rendtartás negyedik része pedig a megkereszteltek katekizmusáról szól, hogy tudniillik a kátét vasárnapokon és ünnepnapokon, mielőtt a lelkipásztor prédikálni kezdene, világosan és értelmesen felolvassa az aznapi kátérészt. Kátémagyarázatos istentiszteleteink eredetét is ebben a rendtartásban kell keresnünk, ugyanis az 5. részben előírja a minden vasárnap délutáni kátéprédikációk tartását, a felolvasott részek egyszerű és rövid magyarázatát és a Tízparancsolat felolvasását.

Ursinus egyik 1563-ban írt levelében panaszkolja el, hogy túl sokat kell dolgoznia.³⁶ Ugyanis az előljárók kiegészítették feladatait a vasárnap délutáni kátémagyarázatos istentisztelettel is, amelyet addig Olevianus végzett.

Szathmárnémeti Mihály *Dominica Catechetica* című, latin nyelvű munkájának előszavából megtudjuk, hogy milyen volt a kolozsvári kátémagyarázatos istentisz-

³⁵ Barth Károly: Bevezetés a Heidelbergi Kátéhoz. (Ford. Gudor Lajos.) In: *Református Szemle* 1963, 304–317.

³⁶ Az idézetet pontosan közli Hollweg, W.: *Neue Untersuchungen zur Geschichte und Lehre des Heidelberger Katechismus*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1961, 137.

telet a 17. század közepén. A szoros értelemben vett katekizálás, a kátékérdések és feleletek magyarázása és tanítása vasárnap délután egy és két óra között történt. Ezután következett az istentisztelet az egész gyülekezet jelenlétében, amikor is a soron következő részt a megfelelőképpen kiválasztott textus alapján fejtegették és alkalmazták. Szathmárnémeti meg volt győződve afelől, hogy a prédikációk gyümölcstelenek maradnak a katekizáció nélkül, ugyanis „ez az oka nemzetünk durva barbárságának”.³⁷

Kaposi Juhász Sámuel kátémagyarázatának előszavában, amelyet a 18. században oly nagy előszeretettel másoltak a teológusok, ezt írja:

„Eleinte sokan e könyvet kárhoztatták, de minekutánna figyelmesebben meg olvasták helybe hagyták. Sőt a Belgiumi Ecclesia is 1566-ban azt végezte, hogy a dellyesti Prédikatzioik helyett magyaráztassék. Innen jött e Régula a Magyar Ekklesiáknak Canonai közé [...]”.³⁸

Ugyanebbe a besorolásba esnek az olyanok, amelyeket a fejezet elején így neveztem: részleges kátémagyarázatok, különböző alkalmakra, témához kötve. Ez olyan kátémagyarázási forma, amely többé-kevésbé mindig megvolt az egyházban. Ide sorolom a Tízparancsolatról, a Miatyánkról, az Apostoli Hitvallásról szóló magyarázatokat. Míg az első kettő egyértelműen a Bibliából vett textusokra épül, az utóbbi már nem. Azért nevezem őket kátémagyarázatnak, mert ezek a „hit summái”, amelyekről szó volt már és a Heidelbergi Káté részét is képezik.

Samarjai János is ezt a kátémagyarázási formát írja elő a már említett ágendájában. Ilyen Beythe István könyve is a 16. századból,³⁹ de ismeretes az is, hogy Augustinus (354–430) is tartott prédikációkat a Credo és a Tízparancsolat alapján. Jeruzsálemi Kyril szintén a Credót magyarázta 350 körül, és a sákramentumokról, a keresztyén istentiszteletről prédikált. A kátémagyarázatos prédikáció tehát már az egyházatyák korában a katekizálás egyik eszköze volt.

Az olvasásra szánt kátémagyarázat

A harmadik csoport az olvasásra szánt elmélkedések (7), vagy másként mondva: értekezések a káté fonalán. Ezek olyan olvasásra szánt elmélkedések, melyekben a szerző a Heidelbergi Káté duktusát követi és a kérdés-feleletben megfogalmazott hitigazságok felett elmélkedik. Nem tér ki minden kérdésre, de érinti a részletesen nem ismertett kérdések tartalmát is. Ezeket különben teológiai értekezéseknek is lehet tekinteni, ugyanis tudományosságukban messze

³⁷ Szathmárnémeti Mihály által írt *Dominica Catechetica* egyik példányát a Heidelbergi Egyetem könyvtárában is őrzik. (*Dominica Catechetica, Sive Conciones Catecheticae secundum Catechesin Palatinam* [...]. Kolozsvár 1677.)

³⁸ Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarázatja*. [h. n.] 1699, 4.

³⁹ Beythe István: *Köröstyeni tudomannak revid summaya az tíz parancholatrol, euangeliomrol [...] és ur vachorayarol*. Világosvár [Németujvár] 1582.

meghaladják az előbbieket. Emellett: míg a prédikáló folyton szem előtt tartja azt, hogy különféle felkészültségű embereknek szól, emez biztosan tudja, hogy olvasói teológusok vagy ilyen jellegű műveltséggel rendelkező világiak. Ilyen jellegű munkák Sibellius Caspar: *Meditationes Catecheticae* [...] ⁴⁰ vagy Olevianus *Expositio symboli apostolici* ⁴¹ című kötetei, de ide sorolhatnánk még a gyűjteményes köteteket is, például az 1587-ben kiadott *Thesaurus verae et orthodoxae fidei*, ⁴² a *Harmonia confessionis fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum* ⁴³ című könyveket vagy Anhorn Barthol Heidelbergi Kátéhoz írt gyakorlati elemzését 1683-ból (*Analysis practica. Homiletica catechismi Tigurini ex catechismo Archi-Palatino Interpolata*).

A kézikönyvszerű kátémagyarázat

Végül pedig szólnunk kell a kézikönyvszerű kátémagyarázatokról (8). Csak egy ilyen jellegű munkával találkoztam, ez is kéziratos: Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam, in usum studiosae Juventulis*. Már a kézirat címe is sokat elárul. Ha fellapozzuk a latin nyelvű kéziratot, egyből látjuk, hogy – a legtöbb kátémagyarázattal ellentétben – ez nem a Heidelbergi Káté kérdés-felelet formáját követi, hanem paragrafusokra osztott fejezetekből áll, amelyek ismét három nagy fejezetre oszlanak a Heidelbergi Káté alapján. Minden fejezetben újrakezdí a paragrafusok számozását. Ha a fejezetek címeit nézzük, azonnal észrevehetjük, hogy a szerző majdnem mindenben Ursinus Zakariás kátémagyarázatát követi, s ami új benne, azt a szövetség teológiához való vonzódása adja. ⁴⁴

Egészében nézve Vásárhelyi-Tőke István majdnem mindenben Coccejust követi, tanításaira hivatkozik, sőt többször a coccejanus Vitringára ⁴⁵ is hivatkozik (valószínű Franekerben való diákoskodása alatt került kapcsolatba az ott tanító Vitringával). Vitringa a bűneset előtti cselekvési szövetségből indulva ki, a történelmet felosztotta Istennek Izráellel kötött „ó” kegyelmi szövetségére és a

⁴⁰ Sibellius, Casparus: *Meditationes Catecheticae in IV. partes divisaе*. Vol. 1–4, Amsterdam 1646–1650.

⁴¹ Olevianus, Casparus: *Expositio symboli apostolici, sive articulorum fidei*. Frankfurt 1580.

⁴² *Thesaurus verae et orthodoxae fidei*. Auctt. Zacharis Ursinus, Hieronimus Zanchius, Theodore de Beze, Johann Jacob Grynaeus ecc., Basileae 1587.

⁴³ *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum, quae in [...] Europae regnis [...] profitentur. Observationes*. P. Saint-André, Genf 1581.

⁴⁴ A címek alapján összehasonlítva: Ursinus: *Corpus doctrinae orthodoxae* [...]. De liberatione hominis; De mediatore; De foedere Dei; De Euangelio; De Fide; De Symbolo Apostolico; De Deo uno & tribus personis; De Deo Patre; De creatione mundi. Vásárhelyi-Tőke István: *Annotationes in Catechesin Palatinam*: De liberatione hominis; De modo liberationis; De mediatore ubi simul de eius constitutione; De Foedere gratiae in genere; De promulgatione Foederis; De Subjecto gratiae; De Fide; De vera Fide; De Mysterio unius Dei, Patris, Filii et S. Sancti; De nominibus Dei; De attributis Dei; De Trinitate Personarum; De creatione.

⁴⁵ Az id. Campegius Vitringa 1681-től haláláig Franekerben tevékenykedett teológiai professzorként. Ő volt az ún. foederalis teológia megalapítója.

Krisztusban levő „új” kegyelmi szövetségre. Vásárhelyi-Tőke is tanít a foedus operumról és a foedus gratiae-ról.

Ez az osztályozás csak egy a lehetségesek közül, annál is inkább, mivel ebben csak azokat a műveket vethettem számításba, amelyeket magam is kézbe vehettem, illetve tanulmányoztam. Ha majd valaki teljes egészében felmérné a Heidelbergi Kátéval kapcsolatos irodalmat, akkor fel lehetne állítani azt a klaszifikációt, amely nagy hasznára válna az ezzel foglalkozó kutatóknak.

A kátémagyarázatokban megfigyelhető teológiai irányzatok

A kátémagyarázatot mindenekelőtt a teológiai diszciplínák rendszerébe kell behelyeznünk. A mai rendszerezés azt tükrözi, hogy ezt a teológusok inkább a gyakorlati teológia területébe helyeznék, talán azért, mert a kátémagyarázatról leginkább a tanító istentiszteletek kapcsán esik a legtöbb szó, és ebben van is igazság. De a káté az egyház szimbolikus könyve, és a rendszeres teológiához is tartozik, mivel ez hivatott foglalkozni az egyház hitvallásában megfogalmazott tanításaival. A 18. században Szilágyi István egy *Catechetica theologiáról* is tud, amelynek helye a *Systematica theologia*ban, vagy szorosan mellette van, és ezért mondja:

„[...] a Systematica Theologia az ő belső valóságára nézve (quo ad essentiam interiorem) semmit nem különböztet a Catechetica Theológiától, kivált attól a Catechetica Theológiától, melyben az olyan emberek foglalják magokat, kiknek nagyobb gyakoroltatású érzékenységek vagyon a Hitnek Ágazatiban. és bizony mostan en is olyan magyarázatot (Commentarium) készíték a Catechismusra, mely a magyar nyelven valóságára olyan léssen mint egy Systematica Theologia.”⁴⁶

Mint már említettem, vizsgált kéziratok kátémagyarázataink a 17. és főként a 18. századból származnak. Ez a kései ortodoxia és a teljes puritán teológia kora. Az „orthodoxa tiszta tan” és a „praxis pietatis” egymásnak feszülése és tökéletes ötvöződése. Első látásra azt gondolhatnánk, hogy a Heidelbergi Káté nagyobb népszerűségnek örvendett az „orthodoxus” teológusok körében, mint az utóbbiaknál. Pedig éppen fordítva volt. A Heidelbergi Káté a puritán teológia hatására vált olyan jelentőssé gyülekezeteinkben, habár a szatmárnémeti zsinaton éppen ellenükben szorgalmazták annak elfogadását és hitvallási iratként való használatát. A református ortodoxia jeles képviselője, művelője és védelmezője, a Heidelbergi Káté egyik legjobb magyarázója, Keresszegi Herman István tiszántúli református püspök volt. Prédikációi erősebbek a tan kifejtésében, mint azoknak a hallgatók életére való alkalmazásában. Fő gondja az, hogy hűségesen tolmácsolja a kátét, amely szerinte a reformata orthodoxa religio mértékadó kifejezése. Nála a reformátorok dinamikus és személyes Ige-fogalma már kezd átváltozni az inkább személytelennek és statikusnak mondható Ige-fogalommá. A Bibliára úgy tekint, mint amely a helyes tanokat bizonyító helyek foglalata, és így a textusban fellelhető tanok kifejtését, majd alkalmazását látja

⁴⁶ Szilágyi István: *i. m.* 13.

az írásmagyarázás feladatának. Kátémagyarázatára az erős intellektualizmus jellemző. Külföldi hivatkozásai mindig az ortodoxia nagyjait illetik: Ursinus, Pareus, illetve, Polanus, Keckermann.

Itt érdemes megemlítenünk egy érdekességet, amelyre James I. Good világít rá a 20. század elején megjelent, *The Heidelberg Catechism In Its Newest Light* című kötetében, s amely Ursinus teológiai irányultságát fejezi ki. Külön fejezetet szentel Peter Ramusnak és jelentőségének a Kátéra nézve. Ramus a 16. századi újfajta filozófiai és logikai iskolát alapított skolasztikus arisztotelianizmussal szemben. Amesius révén ez az iskola lett az európai puritanizmus táptalajává. 1569-ben Heidelbergben járt és Tremellius vendége volt, meghívták tanárnak abba a tanintézetbe, amelyben Ursinus is tanított. A dolog érdekessége az, hogy Ursinus nem tudta elfogadni Ramus elveit, Olevianus ellenben rajongó híve lett. 1575. július 17-én Ursinus levelet írt Camerariusnak, s ebben Ramus „szégyenletes, arrogáns szofizmusáról és gagyogásáról” ír.⁴⁷ Ursinust a kései református ortodoxia egyik atyjának tartják. A már említett Szathmárnémeti Sámuel is a református ortodoxia képviselője, a szövetség teológia híve, amely leginkább a törvény magyarázatában jön elő (*Dominica*, 33–44); ám az ő ortodoxiája már közelebb áll a puritánusokhoz, mint a Keresszegié. Prédikációi textusszerűek, és már hiányzik belőlük a skolasztikus arisztotelianizmusra annyira jellemző ésszerű tankidolgozás és azoknak rendszeres kifejtése. Talán a már említett istentisztelet előtti egyórás katekizálás segítette abban, hogy a prédikáció során csak az Ige fényében maradjon. Amint maga mondja: „a Szent Lélek vezetése alatt az Írást az Írással” akarta magyarázni.⁴⁸

Komáromi Csipkés György valahol a kettő között helyezkedik el, aki fontos ösztönzéseket kap a puritán teológiától, de „túlhangsúlyozza a fides quae creditur a fides qua creditur rovására” – mondja Czeglédy Sándor. Komáromi úgy beszél a puritán teológia atyjának, Amesiusnak *Medulla Theologiae* című könyvéről, mint az „Igaz hit” fő forrásáról. Mindkét teológiai irányzat képviselői meggyeztek abban, hogy a káté csak eszköz a Szentírás és az abban levő kijelentés megismeréséhez, s ezért szorgalmazták, hogy a Bibliával való kapcsolatot fenn kell tartani a tanulás alatt és után. Drégelypalánki János már a puritanizmus képviselője. Ő a Heidelbergi Káté tartalmát már a praxis pietatis, a bensőséges, egyéni kegyesség szempontjából tárgyalta. Kátémagyarázatát „a felsiges Menyneyi Királynak” ajánlja. Nála a bűnbánathirdetés sokkal erősebb már, mint Keresszeginél.

Teljesen a puritanizmus szellemében születtek Kaposi Juhász Sámuel (néhol: Kapusi) és Szilágyi István kátémagyarázatai. Czeglédy Sándor arról ír, hogy a Kaposinak tulajdonított kátémagyarázatok számos példányban fellelhetőek a magyarországi könyvtárakban.

⁴⁷ Good, James I.: *The Heidelberg Catechism in Its Newest Light*. Publication and Sunday School Board, Philadelphia 1914, 112.

⁴⁸ Szathmárnémeti Mihály: *Dominica Catechetica*, 9.: „Non auctoritate humana, sed duce Sp. Sancto, Scriptura cum Scriptura.”

Kutatásaim kétfajta Kaposi kátémagyarázatra derítettek fényt, amit eddig sem Czeglédy, sem Kaposi életrajzírója, Koncz József⁴⁹ nem említ. A marosvásárhelyi Teleki-Téka Ms. 99. és Ms. 97. jelzetű kéziratairól van szó. Az elsőt⁵⁰ maga Koncz József a kollégium könyvtárosaként datálja 1699-re, míg a másodikat cím szerint maga Kaposi írt le, viszont dátum nélkül.⁵¹ A későbbi kéziratok az 1699-es variánsnak hasonmásai, mivel ez a Heidelbergi Kátéban megismert kérdés-feleletekben tanít.⁵² A második kézirat tele van latin idézetekkel, utasításokkal, és sokkal tudományosabbnak, igényesebbnek tűnik, mint az előbbi. Ez teológiai értekezés a Heidelbergi Kátéről, de most már nem kérdés-feleletekben.⁵³

Szilágyi István kátémagyarázata a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, a Ms. R. 1437/A–B. jelzet alatt. A szerző egy rövidített doxológia kíséretében az *Elöljáró Beszéd* végére jegyzi a leírás dátumát – G. L. H. S. S. Deo. 13. 8bris 1745 –, és egy másik dátumot is ír a kézirat végére: 1746 febr. Steph. Szilágyi. Tehát öt hónap alatt írt egy 920 oldalas kátémagyarázatot!

Az Akadémia Ms. R. 1572 jelzetű kézírata szintén csak érdekes ötvöződése két tanár kátémagyarázóinak munkájának. Címe és kötetstáblája szerint a Kaposi J. Sámuelé (Kaposi Juhász Sámuel: *A Heidelbergai Catechesisnek rövid de értelmes Magyarázatja* [...] *Mellyet maga hasznára leírt s leíratott Kováts Ferentz Nagy-Enyeden 1745. esztendőben*). Ha azonban figyelmesen olvassuk végig a kéziratot, azt látjuk, hogy az 53. felelet végén ez áll a kézírás megváltozása nélkül:

„Ez eddig Kaposi Uram munkája, Következik már a Szigeti István Uramé, a Nagy Enyedi Theologia Professore.”

Hogy ez miként lehetséges, nem tudtam kideríteni, hiszen erre nem találtam példát máshol, és Szigeti István valamilyen kátémagyarázatának nyomára nem bukkantam. Szigeti Gyula István enyedi teológiai tanár 1714 és 1740 között, közben szuperintendens is volt 1737-től az 1740-ben bekövetkezett haláláig.⁵⁴

Hermányi Dienes József⁵⁵ kátéprédikációkat ír le kéziratában, de nem a sajátját, hanem azokat, amelyek az enyedi templomban hangzottak el. Sokat kö-

⁴⁹ Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhely 1889, 139–144.

⁵⁰ Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarázatja*. [h. n.] 1699.

⁵¹ Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje, azaz A Palatina vagy a Heidelbergai Katbekismusnak olyan világos, rövid kérdésekben és feleletekben való Magyarázatja, mellyel, mint egy Abéce által, az Isten, a Próféták Apostolok és az Evangélisták által, kijelentett titkos akaratajának* (:Beszédének:) kevés munkával való megértésére, és az Idveségről való mélységes Tudományban való öregbülésére tanítatnak, az idővel és értelemmel Tsetsemők. [h. n., é. n.]

⁵² Hat ilyen jellegű másolatot volt alkalmam megvizsgálni.

⁵³ Tehát ezeknek száma a Czeglédy Sándor által vizsgált Kaposi-féle prédikációs kátémagyarázat-változattal együtt három.

⁵⁴ Graaf, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVII. században 1690–1795*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1979, 240.

⁵⁵ Hermányi Dienes József: *Miscellanea* [...] III. *Dominicae aliquot Catecheticae*. N. Enyedini, Ab anno 1720, ad annum 1727. 28 prédikáció, 75 lap. Ezek nem Hermányi kátéprédikációi, hanem diákságában írta le a Szigeti Istvánéit gyorsírással.

zülük Szigeti István professzornak tulajdonít, a 28-ból 18-nak elejére vagy végére van jegyezve, hogy ezeket ő mondta el.

Ezt a különbséget különben abban is le lehet mérni, hogy ki miként látja a katekizálást, illetve, hogy milyen módszereket követve kívánja hatékonyabbá tenni azt. A puritán teológia hatására a katekézis kiterjedt az akkori keresztyén ember életének minden területére, a templomra, az iskolára, a családi házra. Szilágyi István kéziratának 177. és 178. oldalán ír a „közönséges és különös” kátétanítókról a 18. század közepén. A közönséges tanítók a „scholákban és ecclesiákban” tanítanak. Meg is nevezi ezeket: az iskolákban (akadémiák, kollégiumok, gimnáziumok) a professzorok, mesterek és kántorok, valamint a „publikus és privatus” praeceptorok tanítanak, az eklézsiákban pedig a püspökök, „mert a közszükségnek nem a pompázás a dísz, hanem a munka és a tanítás”, az eszerek és notariusok, valamint a papok és lévíták.

Ennél érdekesebb a „különös Cathekizmusi Tanítók” felsorolása: „atyák és Tselédes gazdák akár urak, akár más rendbéliek”, „úri asszonyok, tutorok, tudósabb atyafiak”. Mindezekhez gyakorlati tanácsot is fűz:

„[...] vigyázzanak az ő gondviselések alatt valóknak, lelki épületére, úgy, mint gondviselők, megvizsgálván azt gyakorta, mit tanultak az ő gondviselések alatt levők a Közönséges Catechismusi Tanításokból.”⁵⁶

Szilágyi azonban már látja a racionalizmus térhódítását is és annak káros hatását az erdélyi Anyaszentegyházra nézve:

„[...] majd minden reformata Ecclesiák rendtartásba vették azt, hogy vasárnap délután Catechetica Praedicationok légyenek a templomokban; jöllehet ezt az Erélyi Ecclesiák felette igen nagy károkkal már majd mind le hadják.”⁵⁷

Késő puritán meggyőződésének ad hangot, amikor ennek ellenében hirdeti a Szentírásban kijelentett Ige elsőbbségét az emberi elmére hagyatkozó kortársaival szemben. Ezt írja:

„A Catechismusi tudománynak tsak azok az ő kútfejei, amelyek a Theológiának is kútfejei. Az holott immár tágas mező nyílnék nekem a Disputatoria, hogy vallyon a theológiának és már következésképpen a Cathechismusi tudománynak két kútfejei vannak? Ugy mint a józan okosság és a Sz. Írás? Vagy pedig tsak egy? Ugymint a Sz. Írás? De én most erre a vélekedésre ki nem terjeszkedem, mert erről eleget versengettenek a fellyebb való időkbén a mi tudós embereink még pedig többire hibás indulattal, félre tévén az atyafiságos szeretetet. [...] jobb azt mondanom, hogy a Catechismusi tudományunk kútfeje, melyből azt kell merítenünk, tsak egy, úgy mint az Istennek kijelentett akarattya, avagy a Sz. Írás, mely az Istennek kijelentett akarattját magába foglalja.”⁵⁸

⁵⁶ Szilágyi István: *i. m.* 177–178.

⁵⁷ Uo. 132.

⁵⁸ Szilágyi István: *i. m.* 132.

Ugyancsak a puritán kátémagyarázók hivatkoznak nagy előszeretettel a puritán irodalomra is, legtöbbször a Medgyesi Pál által lefordított *Praxis Pietatis*,⁵⁹ vagy Amesiusra⁶⁰ és Perkinsre.⁶¹ Így például Kaposi a 103. kérdés kapcsán ezt mondja:

„Ennek a IVdik parantsoltnak nagyobb értelmére olvasd meg a Praxis Pietatis nevű könyvnek azt a részét amely vagon a vasárnapon való Kegyességnek gyakorlásáról.”⁶²

De attól sem riad vissza, hogy amikor azt szükségesnek látja, hozzáadjon a káté tanításához, például a 111. kérdésnél:

„Kérdés: Hány dolgok parantsoltnak a VIII dik parantsoltnak?

Felelet: A Catechismus író a felelet után hármát számlál. De ha ki a Feleletet megnézi, abban négy virtus vagy gyümölcs vagon. 1. Felebarátunk hasznának előmozdítása, 2. Felebaráttal, úgy, mint magammal tselekedés, 3. Dologtételben híven és szorgalmatosan való eljárás [po. Ha nem tanítok, nem tanulok, nem dolgozom, jaj énnékem!] 4. Az Istentől vett jókból másokkal való jöttétel és adakozás.”⁶³

E kor kátémagyarázatainak az az átfogó tanulsága, hogy funkciójánál és tartalmánál fogva a Heidelbergi Káté egyesítőleg tudott hatni az egyébként egymással sokszor éles ellentétben kerülő ortodoxiára és puritanizmusra. A káté elismerésében és magyarázásában megvolt az egyetértés a lényeg tekintetében. A Heidelbergi Káté biblicizmusa olyan tekintély volt a magyarázók előtt, amelyet nem tudtak és nem is akartak kétségbe vonni, s a 17–18. században így lett a Heidelbergi Káté az erdélyi reformátusok népkönyvévé, a különböző teológiai meggyőződésű teológusokat összekapcsoló hitvallássá, ugyanis mindannyiuknak az volt célja, hogy a Heidelbergi Kátéval és annak magyarázásával Krisztus földi egyházának gyarapodását és épülését szolgálják.

A legtöbb kátémagyarázat elején egy bevezető részt találunk. Ez először a vallásról, illetve vallásokról szól, majd pedig a Szentírásról, a katekézisről (történetéről és módszereiről), végül pedig a Heidelbergi Kátéről. Ebben is Ursinust követik. Az 56 oldalas *Prolegomena in Religionis Christianae Catechesin, quae in ecclesiis et scholis Palatinatus traditur* című bevezetése két részből áll: *Prolegomena generalia* és *Prolegomena specialia*. Az első szól az egyházzal, az egyház tanításáról és annak előadási és tanulási módozatairól. A kéziratos kátémagyarázatok szerzői vagy

⁵⁹ Medgyesi Pál: *Praxis Pietatis*. Debrecen 1636.

⁶⁰ Igen elterjedt a 17. és a 18. században Amesius *Medulla Theologica* című műve (Ames, William: *Medulla s.s. theologiae, ex sacris literis, earumque interpretibus, extracta, & methodicè disposita*. Amsterdam 1623; Robert Allott, London 1630), valamint Martonfalvy György: *Ars concionandi Amesiana*. Debrecen 1666.

⁶¹ Perkins, William: *Opera Omnia Theologica*. Genevae 1618.

⁶² Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergi Káté Magyarázatja*, 171.

⁶³ Uo. 207.

másolói azonban nem ilyen visszafogottak a bevezetőt illetően: Szilágyi István 190 oldalnyi bevezetőt ír, Verestói György 530 (!) oldalon készíti elő 16 kötetes kátémagyarázatát;⁶⁴ ezzel szemben a Kaposi kéziratokban 1–2, vagy legtöbbször 10 oldalnyi bevezetőt találunk.

Egyértelmű, hogy mind a katedrai, mind a szószéki kátémagyarázatok a legjobb hitvallásos nevelésben akarták részesíteni a hallgatókat. A lelkipásztorok éreztették, hogy munkájukat az Anyaszentegyház épülésére végzik, így a kátémagyarázatok a komoly, szinte ünnepélyes hangulat jellemzi. A felelősségnek teljes tudatát ilyen kijelentések éreztetik: „Ha nem tanítok, nem tanulok, nem dolgozom, jaj énnékem!” „Semmi nints, avagy semminek nem kell lenni ok nélkül.” Vagy: „A fehér gyapjú nem issza be olyan könnyen a festéket, sem a száraz föld az eső vizet, mint a Tanítvány az ő Tanítójának erkölcsét és természetét.” Apáczai Csere János meggyőződéses kartéziánus volt, s puritán elveiért űzetett el a gyulafehérvári kollégiumból. Az ő *Magyar Enciklopédiája* is meghatározta a tanítók erkölcsét és tanítási stílusát. A teológia tanításáról szóló részt Amesius munkái alapján állította össze, s ebben igen szigorú követelményeket támaszt a tanítóval szemben:

- a) A tanító erkölcsösen éljen, „tanítványainak jó s dicséretes példát adjon”.
- b) „Elég tudós legyen” hivatalának betöltéséhez.
- c) Tudását „jó lelkiismerettel” másoknak is adja át.
- d) Tanítványait „mint atyjok szeresse, tanítsa őket világosan, röviden és teljességesen”.
- e) Említse meg őket „Isten előtti könyörgésében”.
- f) Ajándékokon „ne legyen kapdosó”.
- g) Törekedjék arra, hogy tanítványai „erkölcsét és nyelvét” fejlessze.
- h) Szerettesse meg magát tanítványaival.
- i) Tanítói munkáját „a külömb-külobb féle elmékhez jól alkalmaztassa”.⁶⁵

A katekizmusban és az ún. catechetica teológiában való járatosság Apáczai szerint elengedhetetlen a lelkipásztorok képzésében, amint azt kolozsvári székfoglaló beszédében kifejtette 1656-ban:

„[...] holott öt esztendő tőltvén az szorgalmatos tanulásban és exerceálódásban és megexamináltatván, ha méltó leszen rá, theologiae doctorrá creáltassék, noha csak catechetica teológiában jól fundatus legyen.”⁶⁶

A református hit „artikulusainak” minél érthetőbb magyarázása, az elmélyítés érdeke arra indítja a szerzőket, hogy sok új kérdéssel egészítsék ki a Heidelbergi Káté rendszerét, s ugyanezt az igényt szolgálja az is, hogy a kátékérdé-

⁶⁴ Verestói György: *Heidelbergi Catechesis ur napjainak magyarázata, melyek a Szent Irások-nak egyenes Út-mutatások szerént meg-világosítottak, és böven élő adatattak, sőt az okból kibozott tudományokkal és kegyességre serkentő Intésekkel meg-bővítetttek*. Irattattak Tsomos János által Kolozsvárat 1754. eszt. 1–129. kérdés, 16 kötet, átlagban 750 lap kötetenként.

⁶⁵ Apáczai Csere János: *Magyar enciklopédia I–II*. Budapest 1959.

⁶⁶ Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...* Budapest 1981. VIII.

seket bizonyító bibliai anyagot igyekeznek szervesen beépíteni a magyarázatba. A káté későbbi kiadói és fordítói pedagógiai, katekétikai elveket követtek akkor is, amikor a kátét a feleletek rövid summájával, azoknak a margóra nyomtatott „elosztó” kérdéseivel, valamint a bizonyító bibliai locusokat teljes szövegükkel adták ki.⁶⁷ Az sem elfelejtendő szempont, hogy a legelső ábécéskönyvek egyben katekizmusok is voltak, a káté pedig kora gyermekségüktől felnőtté válásukig kísérte a tanoncokat.

Amint már említettem, a katedrai kátémagyarázatok többségét bevezető rész előzi meg, amelyben a történelmi alapvetés mellett ott találjuk a katekétika és a katekézis mibenlétéről, illetve hasznáról szóló fejezeteket is. Szilágyi István így vezeti be kátémagyarázatát:

„Mínekelőtte az Heidelbergai Catechesisnek a magyarázatához fognék, és ennek fontos kérdéseit és feleleteit a nékem adott kegyelemnek mértéke szerént bővebb értelemmel másoknak elejekbe terjeszteném, illendő dolognak ítélem lenni, hogy e Tractának elejében egy előljáró beszédet függesek, melyben először szollok közönségesen a Catechesisről, és másodsor nevezetesen az Heidelbergai Catechesisről [...]”⁶⁸

A magyarázati stílusra leginkább az aprólékosság, a mindent részleteiben megmagyarázni szándéka jellemző. Eltekintve Verestói György kátémagyarázatától, amelynek már bevezetője is több száz oldalt tesz ki, és a III. és IV. úrnapijának kifejtésére 758 oldalt szán, a kátémagyarázók visszafogottak és a lényegre törekszenek. A rövid bevezető után egyenként következnek a kérdések, minden kérdés tárgyalása summázással kezdődik, majd pedig kérdés-felelet formában történik a téma kifejtése. Íme, egy példa a rendszerező kátémagyarázatra:

„I. úrnapija. 1. Kérdés.: Az első rész körül 4 dolgok vannak. 1. Céllya a Catechesisnek, melyre 4 kérdések vannak. 2. A kérdés maga: Micsoda tenéked életedben s halál sat. 3. Summája a Kérdésnek: Itt öt kérdéseket lássunk. 4. A felelet. Melyben ismét három dolog vagyom um. Leírása a Fő Boldogságnak. Fundamentoma a Boldogságnak. Gyümölcse a Boldogságnak.”⁶⁹

Ezután a kátémagyarázó felteszi a kérdést: „Most már mi légyen hát a vizsgáztatás?” A magyarázatok végén a legtöbb kátémagyarázó szívesen él azzal az Ursinustól kölcsönzött módszerrel, hogy pontokban fogalmazza meg a lehetséges ellenvetéseket, majd pedig megcáfolja azokat.

Az utalások szintén az elmélyítést, a jobb megértést szolgálják. Például: „vide Cath.” vagy „lásd a Catech.”, „vide auctorem”, „Lásd a kérdés alatt a Locusokat”, „Vide Ursinum”, „Olvasd meg quod est de die Domini”, illetve „Vide Prax. Piet.”. Csak Backamadarasi Kiss Gergelynél található utasítás Lu-

⁶⁷ Itt főként a 17. század közepétől kiadott kátékra gondolok, amelyeket holland mintára adtak ki a fentebb említett segítő beosztással.

⁶⁸ Szilágyi István: *i. m.* 12.

⁶⁹ Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje*, 7.

ther vagy Kálvin valamelyik művéhez, például a 483. oldalon: „vide Calvini. Nos. pag. 72.” A diákok feltehetően jól el voltak látva Heidelbergi Kátékkal; a Debreceni Könyvtár, például, 3600 példányban adott el katekézist 1772-ben,⁷⁰ a kollégiumok könyvtáraiban pedig számos külföldön nyomtatott kátémagyarázat állt a diákok rendelkezésére.

A szemléltető példák közül megemlíthetjük Ursinus kátémagyarázatát, Lampe műveit vagy éppen az Alstediusét. De a kátémagyarázók is gyakran idéznek az egyházatyáktól (Tertullianus, Augustinus, Chrysostomos, Origenes, Ambrosius, Ignatius), a latin klasszikusoktól (Horatius, Ovidius, Juvenalis, Seneca, Cicero, Herodotos, Plinius), vagy éppen Josephus Flaviustól (ld. pl. Szilágyi Istvánt). Nem ritkák a görög vagy latin mitológiából vett példák sem (pl. Polykarpos vagy a római Virtus és Honor templomok legendája).

Általában elmondhatjuk, hogy a kátémagyarázóknak gondjuk volt arra is, hogy a mindennapi életre alkalmazzák az általuk kifejtett tanítást. Többször érintik a társadalmi etika kérdéseit, az erkölcsöt megrontó könyveket, a babonáság haszontalanságát stb.

A feladat és a tanulók iránti tisztelet jut kifejezésre abban is, hogy egy-egy úrnapi magyarázatának végén rövid doxológiát és az *áment* olvashatunk, s így liturgiális keretbe foglalják a kátémagyarázatot. Ilyen vonatkozásban már a Hollandiában kiadott kiskáték vagy teljes káték is tartalmazták az ún. *Útmutatást*, amely részletesen leírta, hogy miképpen kell történnie a katekézisnek, milyen énekeket kell énekelni a katekizáció alkalmával, milyen imádságokat kell elmondani, illetve elmondani.

Előadásom végén el kell mondanom: a téma feldolgozását különösképpen megnehezíti annak eldöntése, hogy a Heidelbergi Káté magyarázatai melyik teológiai diszciplínához tartozhatnak. Ugyanis a református egyházunk hitvallásához írt magyarázatokként a rendszeres teológiához tartoznak, akár csak maga a hitvallási irat. Másrészt, mivel prédikációkról és bizonyos értelemben tankönyvekről van szó, a gyakorlati teológiához sorolhatnánk őket. Harmadszor: 17. és 18. századi forrásokként, amelyek jól tükrözik a kor jellemrajzát, illetve teológia-történeti szempontból fontos kéziratokként jelentős egyháztörténeti vonatkozásaik is vannak.

Összegzés

Visszatekintve a kéziratok kátémagyarázatok világába, mert ez különös világ a maga szépségeivel, elmondhatjuk, hogy ezek a kéziratok a 17–18. század teológiai gondolkodásának és gyakorlatának hű képét nyújtják. Legtöbbjük nem eredeti, mert nem új teológiai tételeket kívánnak leírni és tanítani, hanem teljes odaadással törekednek megértetni a templom vagy iskola padjaiban ülő gyülekezeti tagokkal, hogy mi életükben és halálukban egyetlen vigasztalásuk.

⁷⁰ Kocsis Elemér – Barcza József: *A debreceni református kollégium története*. Debrecen 1988, 732.

Ezek a kátémagyarázatok azt is bizonyítják, hogy amikor az Isten Igéjének ügyéről van szó, eltűnnek az ellentétek „orthodoxus” és „puritán” irányzatok között. Az az igyekezet, amellyel a kátémagyarázók Isten Igéjének „summáját” igyekeztek a lehető leghűségesebben érthetővé tenni, példaértékű és ugyanakkor figyelmeztető is.

Ha református egyházunk tagjai a Heidelbergi Káté tanításával is erősödtek és épültek a hitben, akkor ez minket is arra kötelez, hogy a lehető leghűségesebben magyarázzuk azt, mint Isten igaz Igéjének summáját, de ugyanakkor arra is, hogy tanításunkat és magyarázatunkat folytonosan a Szentírással mint mérőszinórral mérjük le, mert nincs igazság a Kijelentésen kívül. A Heidelbergi Káté nem Szentírás, hanem eszköz, arra, hogy megismerjük és megértsük az élő és ható Igét, és azt élő hittel tudjuk megismertetni és megértetni.

Exkurzus

A kéziratban maradt kátémagyarázatok vizsgálatának eredményeit – Deo volente – egy doktori dolgozat fogja összesíteni. Első lépésként a következő szempontok szerint írtam össze ezeket: cím, szerző, másoló vagy leíró, a kiadás éve és helye, nyelve, terjedelme, hány kéz írása, possessorok neve és évbejegyzése, ha pedig colligatum, akkor mivel van egybekötve, hány kérdést/úrnapot dolgoz fel, lelőhely és könyvtári jelzet. Jelenleg a következő kéziratok kátémagyarázatok vizsgálata van folyamatban:

1. Bölönyi Zsigmond: *Conciones. [...] Liber tertius ac Cath[echesin] Palatinatam*. Kátémagyarázatos prédikációk az 1675–1681 évekből.
2. Pósházi János: *A Heidelbergai Catechismusnak mellyet a magyar ország reformata ecclesiák és scholák közönségesen bevettének Magyarázattya*, Pósházi János prof.tól, és leíratott Gyulafejérvárt Bonnyhai Sámuel által. Gyulafehérvár, 1684.
3. Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarázattja*. [h. n.] 1699.
4. Kaposi Juhász Sámuel: *Szent Íráson fundáltott igaz keresztyén vallásnak Ágazatira kérdések és feleletek által való tanítás*. [h. n.] 1708.
5. Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje, azaz A Palatina vagy a Heidelbergai Katechismusnak olyan világos, rövid kérdésekben és feleletekben való Magyarázattya, mellyel, mint egy Abéce által az Isten, a Próféták Apostolok és az Evangyélisák által, kijelentett titkos akaratiának (:Beszédének:) kevés munkával való megértésére, és az Idvességéről való mélységes Tudományban való öregbülésére tanítatnak, az idővel és értelemmel Tsetsemök*. [h. n., é. n.]
6. Kaposi Juhász Sámuel: *Catechisatio per questiones deducta*. Kolozsvár 1718.
7. Hermányi Dienes József: *Miscellanea [...] III Dominicae aliquot Catecheticae*. N. Enyedini, Ab anno 1720, ad annum 1727.
8. *Az Heidelbergai Palatina Catechismus rövid, de fontos Magyarázattja mellyet (Hogy még bolta után is tanítana) Néhai Bódog emlékezetű tiszteletes tudós, Kaposi Sámuel Uram, a Gyulafejérvári Reform. Collegiom érdemes Professora, a gyengéknek az Igaz Keresztyén Vallásban való meggyökerezések végett, közönségesé tett; és a maga hasznára le-írt Fejérvári G. Ferenc, a fejérvári nagy-enyedi Nemes Collegiumban 1730. esztendőben*.
9. *Meditationes Catecheticas, Magyarul Verestói Györgytől, Tsepregi Jánostól. Leírta Johannes Farnas 1735–1736*.

10. *Conciones in catechesin Palatinatam Secundum explicationes Catecheticas Zacharias Ursini. Monumenta, Kapusi, Tőke Vásárbelyi. Quibus adjuncta sunt Authorum Theologorum opera Theologica et in praxin concionatoriam redacta per Stephanum Zalányi VDM.* Apud Reformatos Mohaienses, anno 1737.
11. *A Heidelbergai Catechismusnak rövid Historiája [...].* 1735 után.
12. Schultens, Albrecht: *Commentarii in Catechesin Heidelbergensem.* [h. n., é. n.]
13. Kaposi Juhász Sámuel: *A Heidelbergai Catechesisnek rövid de értelmes Magyarázattya, [...] Mellyet maga hasznára leírt s le-iratott Kováts Ferentz Nagy-Enyeden 1745. Esztendőben.*
14. Szilágyi István: *Az vallásról és az igaz hitnek némely ágazatiról való tracta.* [h. n.] 1746.
15. Schultens, Albrecht: *Dictata In Catech[esin] Heidelberg[ensem].* Kolozsvár 1752.
16. *Catechismusi Tanítás: a Catechismushban lévő kérdéseknék magyarázattya.* Recit. In Aula Albana, anno 1754.
17. Verestői György: *Heidelbergai Catechesis ur napjainak magyarázattja, mellyek a Szent Irásoknak egyenes Ut-mutatások szerént megvilágoasíttatnak, és bőven elő adatattak, sőt az okból kibozatott tudományokkal és kegyességre serkentő Intésekekkel meg-bővítetttek. Irattattak Tsomos János által Kolozsváratt 1754. eszt. (16 kötet!)*
18. *Catekesis Magyarázattya, melyet le irt Tiszteletes T. Kiss Gergely Udvarhelyi Ref. Collegium. E. Professor tanítási alkalmatosságival ifj. Deákságában Kiss-Borosnyai Tompa András. Anno 1776.*
19. *Heidelbergai Kátékésis szerént való tanítások mellyeket Thörvény szerént fojtatott Prédikátori hivatalának idején a Jesus Kristusnak e méltatlan szolgálja a Szilágyi Traktusban és sokak kívánságára ki adott 1780-ik esztendőben.*
20. *Prolegomena in Catechesin Heidelbergensem.* [h. n., é. n.] (1784-től a Marosvásárhelyi Ref. Kollégium tulajdona.)
21. *Cateheticum exerciti[um] mely a nagy Catechesis szerént kérdések és feleletek által tanít.* [h. n., é. n.]
22. Schultens, Albrecht: *Explicationes catechetis.* [h. n., é. n.]
23. Tőke-Vásárbelyi István: *Annotationes in Catechesin Palatinam, In usum studiosae Juventutis, a Clarissimo ac Doctissimo viro.* [h. n., é. n.].

Felhasznált irodalom

- A keresztyén vallásra rövid kérdésekben és feleletekben tanító Catechesis [...].* Várad 1652.
- Alstedius, Joh. H: *Catechismus Religionis Christianae compendiose propositus [...]* Gyulafehérvár, 1634.
- Barth Károly: *Bevezetés a Heidelbergi Kátéhoz.* (Ford. Gudor Lajos.) In: *Református Szemle* 1963, 304–317.
- Beythe István: *Köröstyeni tudomannak revid summaya az tiz parancholatrol, euangeliomrol [...] és ur vachorayarol.* Világosvár [Németujvár] 1582.
- Bevezetés a Hitvallás fundamentominak esméretébe, melyet irt egy atya szeretett fiának számára.* Kolozsvárt, 1827, 1835.
- Békefi Benő – Kádár Imre: *Egy tervbevett dunántúli Heidelbergi Káté kiállítás előkészítése...* In: *Református Egyház* 1963/7, 168.

- Corpus doctrinae Orthodoxae, Sive Catecheticarum Explicationum* D. Zachariae Vrsini Opus absolutum / D. Davidis Parei Opera extrema recognitum, Nunc autem emendatius & auctius Cvm Indice Triplici Vno Capitum siue locorum Theologiae, altero rerum & verborum Tertio locorum Scripturae explicatorum. Rhodius, Heidelbergae 1616. Kézirat. Szabó András magyar fordítása In: Ballai Zoltán: *Theologia catechetica* (II. lelkesképesítő vizsgadolgozat).
- Czeglédy Sándor: *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig* = Bartha Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1965.
- Fundamentomi a keresztyéni hitnek fő ágazatának, mellyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bocsátattak: annak utána, a kisdedeknek épülésükre Magyar nyelvre fordítottanak*. Kolozsvárt S. Pataki József által, 1753.
- Graaf, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVII. században 1690–1795*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1979.
- Good, James I.: *The Heidelberg Catechism in Its Newest Light*. Publication and Sunday School Board, Philadelphia 1914.
- Harmonia confessionum fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum, quae in [...] Europae regnis [...] profitentur*. Observationes. P. Saint-André, Genf 1581.
- Hermányi Dienes József: *Miscellanea [...] III. Dominicae aliquot Catecheticae*. N. Enyedini, Ab anno 1720, ad annum 1727.
- Hollweg, W.: *Neue Untersuchungen zur Geschichte und Lehre des Heidelberger Katechismus*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1961.
- Kaposi Juhász Sámuel: *Az Heidelbergai Catechesis Magyarázatja*. [h. n.] 1699.
- Kaposi Juhász Sámuel: *Isten beszédének első betűje, azaz A Palatina vagy a Heidelbergai Katechismusnak olyan világos, rövid kérdésekben és feleletekben való Magyarázattya, mellyel, mint egy Abéce által, az Isten, a Próféták Apostolok és az Evangyelisták által, kijelentett titkos akarattjának (:Beszédének:) kevés munkával való megértésére, és az Idveségről való mélységes Tudományban való öregbülésére tanítatnak, az idővel és értelemmel Tsetsemők*. [h. n., é. n.]
- Keresztúri Bíró Pál: *Csecsemő Keresztyen, melyet az Tekintetes és nagyságos Urak, az Rákoczi György és Sigmond Istennek segítségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséreteken és igen boldogul elmondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában biztonságot tennének, mellyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani [...]*. Fejér Varat, 1638.
- Keresztúri Bíró Pál: *A Keresztyéni Hitnek fő Ágazatának Fundamentomi: mellyek az Öreg Catechismusból rövid Kérdésekbe és Feleletekbe bé-foglaltattak és elsőben Belga nyelven ki bocsátattak; mostan pedig a Kisdedek épületekért Magyar nyelvre fordítottak*. Váradon, 1654-ben.
- Kis Catechismus*. Herborn 1607, Hanau 1608, Oppenheim 1612.
- Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest 1881.
- Kisded gyermekeknek való katechizmus, azaz a keresztyéni hitnek fő ágazatairól rövid kérdések és feleletek által való tanítás*. Debrecen 1597.
- Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*. Marosvásárhely 1889.
- Látzai József: *Kisdedek katechizmus, azaz a keresztyén hit s kegyességnek fő ágazatai. Együgyű kérdések s feleletekbe szedve, kisded tanulók számára*. Kolozsvár 1829; Marosvásárhely 1843.
- Lambergius, Philipus: *Catechesis Religionis Christianae quae in Belgii et Palatinatus Ecclesiis docetur, sermonibus LII. explicata [...]*. Hanoviae 1620. Eddig három példányát leltem fel

az erdélyi könyvtárakban, s úgy látszik, eléggé népszerű volt a kátémagyarázók körében.

Martonfalvy György: *Ars concionandi Amesiana*. Debrecen 1666.

Medgyesi Pál: *Praxis Pietatis*. Debrecen 1636.

Medgyesi Pál: *Lelki A-Be-Ce az Christus Oskolájában az alsó Rendben bé állatandó Tsetsemöknek Közönségesen; Kiváltképpen pedig az méltóságos kegyes Fejedelem-Aszszonynak Lorantfi Susannának, aprobeb Tseledgyenek hasznokra*. Edgy Istenfélő tudos Ágnlus Tanétónak Irásából fordított. Gyulafehérvár 1645.

Olevianus, Casparus: *Expositio symboli apostolici, sive articulorum fidei*. Frankfurt 1580.

Perkins, William: *Opera Omnia Theologica*. Genevae 1618.

Póсахázi János: *Igazság Istápjá, melyben a Keresztyén Reformata vallás bőven meg-magyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos patvarkodások ellen [...] oltalmaztatik*. Sárospatak 1669.

Samarjai János: *Az helvetiai vallason levő ecclesiáknak egyhazi ceremoniakjokrol és rend tartasokrol valo könyvetske*. Lőcse 1636.

Szathmárnémeti Mihály: *Dominica Catechetica, Sive Conciones Catecheticae secundum Catechesin Palatinam [...]*. Kolozsvár 1677.

Sibelius, Casparus.: *Meditationes catecheticae, in quatuor partes divisaе, quibus capita religionis christianae in Catechesi Palatino-Belgica comprehensa et tradita, secundum theoriam et praxin, perspicue exponuntur, atque a calumniis et cavillationibus adversariorum ac inprimis a considerationibus Remonstrantium nervose vindicantur. Praemissa sunt Prolegomena et Paralipomena quaedam catechetica*. Amsterdam 1646–1650.

Ursinus, Zacharias – Zanchius, Hieronimus – Beze, Theodore de – Grynaeus, Johann Jacob ecc.: *Thesaurus verae et orthodoxae fidei*. Basileae 1587.

Verestói György: *Hejdelbergai Catechesis ur napjainak magyarázatja, melyek a Szent Irásoknak egyenes Út-mutatások szerént meg-világoasítatnak, és bőven elő adatattak, sőt az okból kihozott tudományokkal és kegyességre serkentő Intésekkel meg-bővítették*. Irattattak Tsomos János által Kolozsváratt 1754. eszt.